

Terve, metsä, terve, vuori!

Apostrofinen puhuttelu ”Metsämiehen laulussa”

ja Kiven muussa runoudessa

Säkeet ”Terve, metsä, terve, vuori, / terve, metsän ruhtinas!” kuuluvat Aleksis Kiven koko tuotannon tunnetuimpiin runosäkeisiin. ”Metsämiehen laulu” on iskostunut ihmisten mieliin Jean Sibeliuksen sävellyksenä (1899), mutta runon asemaa kirjailijan tuotannossa on voimistanut myös se, että sitä on tulkittu kirjailijan persoonan kuvastajana. Lisäksi alun perin *Kanervalassa* loppuvuodesta 1866 julkaistun runon tiedetään kuuluneen *Seitsemän veljeksien* varhaiseen, runokokoelman ilmestyessä tekeillä olleeseen käsikirjoitukseen, mikä on ohjannut lukemaan runoa laajemminkin Kiven tuotantoa vasten. Runon puhetilanteeseen ei sen sijaan ole kiinnitetty tarkempaa huomiota, vaikka runon minämuotoisuus on Kiven runoudessa melko poikkeuksellista¹ ja runossa käytetty puhuttelumuoto luo kiinnostavia yhteyksiä *Kanervalan* teoskonaisuuteen, *Seitsemään veljekseen* ja Kiven muuhun tuotantoon.

Runon aloittava apostrofinen tervehdys ”Terve, metsä, terve, vuori, / terve, metsän ruhtinas!” kytkee runon kiinnostavalla tavalla kansanrunouden loitsuihin.² Apostrofisen puhuttelun ja loitsumaisen luontosuhteen näkökulmasta ”Metsämiehen laulua” voi lukea koko Kiven runotuotantoa vasten. Apostrofilla (*apo-strophe* kr. ’kääntyä pois’) tarkoitetaan sellaista retorista keinoa, jossa puhuja kääntyy äkillisesti puhuttelemaan jotakin muuta kuin senhetkistä yleisöään (Quintilian 2002: IV:1.63–70; Dupriez 1991 ja Lausberg 1990: s. v. *apostrophe*). Runoudessa apostrofisen puhuttelun kohteita voivat olla esimerkiksi puheen hetkellä poissa oleva henkilö, kuollut omainen, jokin eloton asia tai abstrakti idea, jokin luonnon elementti, jumala tai muusa (Preminger 1993: s. v. *apostrophe*). Valittua kohdetta puhutellaan ikään kuin se olisi läsnä, elossa ja kykenevä ymmärtämään, mutta niin, että puhuttelun kohde ei vastaa (Hökkä 2001: 166). Runoudessa apostrofi voi alkaa vokatiivisella nosta- tuksella (*O, oi*) tai alussa voi olla jokin tervehdys, kuten *Ave*, *Gegrüßet seist du*, *Hail, Hell dig*, *Vi helsa dig* tai Kiven käyttämä *Terve* (Dupriez 1991: s.v. *apostrophe*; Preminger 1993: s. v. *apostrophe*; Katajamäki 2012). Länsimaisessa runoudessa apostrofista tervehdystä on käytetty muun muassa uskonnollisessa puhuttelussa ja ylistyksissä juhlapäivälle sekä isänmaan tai luonnon puoleen käännnyttäessä (Richardson 2002; Katajamäki 2012).

Apostrofisuus ei ole erityisen yleistä Kiven runoudessa; apostrofista puhuttelua on koko tuotannossa vain reilussa kymmenessä runossa.

¹ Ks. Nummi 2005: 71; Laitinen 2000: xiii–xiv.

² *Perinteentutkimuksen terminologian 1998–2001* mukaan loitsut ovat ”suorasanaisia tai runomittaisia sanakaavoja, joiden esittämisen, loitsimisen, kuvitellaan välittömästi saavan aikaan tai estävän jotakin tai pakottavan jonkin ylliluonnollisen olennon toimimaan halutulla tavalla” (Apo & Kinnunen 2001: s. v. *loitsut*).

Osassa niistä siteerataan runossa esiintyvän henkilön puhetta, jolloin apostrofinen puhetilanne ei hallitse koko runoa ja apostrofisuus jää siten runon puhujan näkökulmasta vähemmän henkilökohtaiseksi. Luonnon ja muiden keskusteluun osallistumattomien tahojen puhuttelun näkökulma valaisee Kiven *Kanervalaa* ja luo ”Metsämiehen laululle” uusia yhteyksiä kirjailijan muuhun tuotantoon.

”Metsämiehen laulusta” muihin runoihin

”Metsämiehen laulussa” apostrofinen puhuttelu sijoittuu runon alkuun, jossa runon puhuja kääntyy metsän, vuoren ja metsän ruhtinaan puoleen:

Terwe, metsä, terwe, wuori,
Terwe, metsän ruhtinas!
Täs on poikas uljas nuori;
Esiin käy hän, woimaa täys,
Kuin tuima tunturin tuuli.
(Kivi 1866a: 57.)

Vaikka apostrofiset tervehdykset lausutaan vain runon ensimmäisessä säkeistössä, ne asettavat runon muutkin säkeistöt puheeksi metsälle. Avaussäkeistö määrittää muutenkin puhujan metsä- ja maailmasuhdetta, joka täsmentyy runon myöhemmissä säkeistöissä:

Metsän poika tahdon olla,
Sankar jylhän kuusiston,
Tapiolan wainiolla
Karhun kanssa painii yön,
Ja mailma Unholaan jääköön.

Wiherjäisel laattialla,
Mis ei seinät hämmennä,
Tähtiteltin korkeen alla
Käyskelen ja laulelen,
Ja kaiku ympäri kiirii.

Kenen ääni kiirii siellä?
Metsän immen lempeän;
Liehtarina miehen tiellä
Hienohelma hyppelee,
Ja kultakiharat liehuu.

lhana on täällä rauha,
Urhea on taistelo:
Myrsky käy ja metsä pauhaa,
Tulta iskee pitkäinen
Ja kuusi ryskyen kaatuu.

Metsän poika tahdon olla,
Sankar jylhän kuusiston,
Tapiolan wainiolla
Karhun kanssa painii yön,
Ja mailma Unholaan jääköön.
(Kivi 1866a: 57–58.)

Apostrofisen tervehdyksen näkökulmasta runossa on olennaista se, miten runon minä asemoi itseään puheessaan ja käsityksissään osaksi ulkopuolista maailmaa. Ensimmäisestä säkeistöstä alkaen puheen tapa

ja puhetilanne ovat moniulotteisia ja vaihtelevia.³ Puhuja tervehtii metsän ruhtinasta ja toteaa: ”Täs on poikas uljas nuori”. Lause sijoittaa puhetilanteen ”tähän”, sinuttelee metsän ruhtinasta ja viittaa puhujaan kolmannessa persoonassa. Ensimmäisen säkeistön neljäs säe on etäännytetymppi. Siinä puhujaan viitataan kolmannessa persoonassa ilman lähelle tuovaa pronominia. Toisesta säkeistöstä alkaen runon minä sen sijaan puhuu metsästä kolmannessa persoonassa ja itsestään ensimmäisessä persoonassa: ”Metsän poika tahdon olla...” Suorassa puhuttelussa hän voisi sanoa ”tahdon olla poikasi” tai puhua ”vainiostasi”.

Metsämiehen suhde maailmaan on jännitteinen. Hän on täynnä hybristä, mutta asettaa itsensä metsän pojaksi, metsän ruhtinaan alaisuuteen. Hän haluaa saada yhteyden metsän eläimiin ja näkee itsensä vihreän lattian ja tähtitaivaan välisessä tilassa ympäristöönsä moniaistisesti havainnoiden. Silti runon apostrofisen alkusäkeistön perään ja runon loppuun sijoittuvassa kerratussa säkeistössä johtoajatuksena on maailman jääminen Unholaan. Maailma edustaa puhujalle ilmeisesti metsän piirin ulkopuolelle jätettyä maailmaa. Unholan käsite esiintyy myös ”Keinussa” *Kanervalan* alkupuolella. Siinäkin ollaan ”viherjän maan” ja sinisen taivaan välisessä tilassa ja haaveillaan Onnelan kaukaisesta maasta, jossa ”iankaikinen aika / Pois kiitäwi wauhdilla kiitäwän wirran / Himmeään Unholaan” (Kivi 1866a: 6). Unholan kaltainen transsendentti ulottuvuus on leimallista Kiven apostrofisille runoille, mihin palaan jäljempänä.

Puhujan ja ympäristön suhde korostuu ”Metsämiehen laulun” puolivälissä, jossa metsän poika käyskentelee ja laulelee niin, että ”kai-ku ympäri kiirii”. Hänen äänensä tulee osaksi metsää. Syntyy vaikutelma, että metsän poika alkaisi sulautua ympäristöönsä, sillä heti seuraavasta säkeestä (”Kenen ääni kiirii siellä?”) alkaen kiirivä ääni onkin metsän immen ääntä.

”Metsämiehen laululla” on erityinen asema *Kanervalassa*, sillä se on sijoitettu koko teoksen loppuhuipentumaksi. Se on myös teoksen ainoa lauluksi nimetty runo. Loppusointuisuuskin, mitä ei esiinny kokoelman muissa runoissa, korostaa päätösrunon laulumaisuutta.⁴ Lauluksi nimeäminen vaikuttaa ”Metsämiehen laulun” puhetilanteeseen, sillä laulut ovat tyypillisesti muiden kuin laulajan itsensä säveltämiä ja sanoittamia ja laulutilanteissa korostuu yhteisöllisyys ja tietyn tunnetilan jakaminen. Tämä yhteisöllinen vivahde toimii vastavoimana puhujan pyrkimykselle jättää maailma Unholaan ja vetäytyä Tapiolan vainiolle.

Kanervalassa apostrofisuus on metsämiehen laulun ohella voimakaimmillaan runoissa ”Mies”, ”Eksynyt impi” ja ”Ikävyys”. Kahdessa ensin mainitussa runossa käännytään metsämiehen puheen tapaan kohti luon-

³ Runoudentutkimuksessa puhutaan sosiologi Erving Goffmanin käsittein runon puheesta tapahtuvista asennonvaihdosta (*change of footing*), joilla viitataan siihen, miten puhuja voi keskustelun aikana muuttaa suhtautumistapaansa, asemaansa tai minäkuvaansa tai vaihtaa näkökulmaa suhteessa puhuttuun asiaan (Goffman 1981: 128; Viikari 1987: 60; Viikari 1990: 96).

⁴ Ihmisten ja lintujen laulua kuuluu muuallakin *Kanervalassa*, mutta tällöin runot tarjotaan kuitenkin lukijalle puheena eikä lauluiksi nimettyinä. Laulusta puhutaan *Kanervalan* runoissa ”Keinu”, ”Rippilapset”, ”Uudistalon perhe” ja ”Mies”. Muussakin Kiven runoudessa lauletaan toistuvasti. Jos *Seitsemään veljekseen* ja Kiven näytelmiin sisältyviä lauluiksi kutsuttuja runoja ei oteta lukuun, ”Metsämiehen laulu” on ainoa lauluksi nimetty runo koko Kiven runotuotannossa.

toa. ”Mies” alkaa runon keskushenkilön sitaatilla, jossa hän puhuttelee kuusta, ”urosta vakaata”. ”Metsämiehen laulun” kanssa on yhteistä paitsi aloittaminen luonnon puhuttelulla myös mielikuva myrskyn keskellä selviämisestä:

Korkee kuusi kunnahalla tuolla,
Uros wakaa vuosisatojen,
Ollos kuwa elämäni aina!
Kuni sä ma seistä tahdon tääll,
Koska myrskyt käyvät elon saarel
Keskel ijäisyyden aawaa merta.
(Kivi 1866a: 44.)

Myöhemmin miehen puhetta siteerataan, kun hän seisoo kalliolla kaiken menettäneenä. Menetyksistään huolimatta hän katsoo ympäristöään kuin alussa mainittu kuusi ja suunnittelee uuden pellon kyntämistä ja uuden kodin rakentamista Metsolaan vedoten: ”Ole lystitarhain, pelto, niittu, / Metsola, mua ota helmahas” (Kivi 1866a: 50).

Myös ”Eksyneen immen” alussa, runon toisessa säkeistössä, siteerataan keskushenkilön puhetta, joka alkaa apostrofisesti. Impi vetoaa ”vallitsijaan kirkkaan korkeuden” ja pyytää tätä opettamaan ”eloo rakkauden” sekä antamaan hänen sydämeensä rohkeutta. Puhe päättyy ennakoivaan toiveeseen siitä, että impi voisi matkansa päätyttyä astua ”kunniasi kaupunkiin” (Kivi 1866a: 9). Luonnolle osoitettua apostrofista puhuttelua runossa on myöhemmin 36. ja 37. säkeistössä, joissa impi puhuu kuumeisena ja ajattelee aiemmin kokemaansa valonäkyä:

”Mutta ylistetty ollos, päivä,
Koska elon kalleuden sain.
Soma päivä, kaunis kultapaiste,
Terweiseni sulle lähetän.”

”Niinpä ylistelen armast päivää,
Joka aukas tieni Kaunolaan; – –”
(Kivi 1866a: 14.)

Kanervalan ensipainoksessa eksyneen immen apostrofiset puheet saavat keskenään erilaisen aseman runon puhetilanteessa. Runon alussa olevista immen sanoista puuttuvat lainausmerkit, jolloin puhe välittyy runon puhujan vapaana suorana esityksenä. Runon lopussa immen puhe on sen sijaan merkitty lainausmerkein, jolloin se ei ole samalla tavalla runon puhujan suodattamaa.

Kanervalan toiseksi viimeisessä runossa ”Ikävyys” runon puhuja alkaa kahden ensimmäisen säkeistön jälkeen puhutella ystäviään. Ystävät eivät ole läsnä, hämäryys vallitsee puhujan sielun ympärillä ”kuin syksyiltanen autiol maal”. (Ks. Nummi 2005, 82–85.) Ystävien apostrofien puhuttelu liittyy Tapiolan kaltaisten myyttisten maailmoiden jatkumolle. Hän ei tahdo taivasta eikä ”yötä Gehennan”, mutta pyytää ystäviä tekemään itselleen Tuonen-tuvan:

No, ystävät!
Teit' kerranpa viimeisen pyydän,
Oi! kuulkaat mitä nyt anelen teilt:
Tuonen-tupa tehkää
Pojjan tämän asunnoks; – –
(Kivi 1866a: 55.)

Maailman kieltäminen yhdistää *Kanervalan* viimeisiä runoja. ”Ikävyyden” mies kokee, että vaivannäkö ja ”taistelo” ovat turhaa, ”Ja kaikkisuus maailman, turha!”. Seuraavassa, kokoelman päättävässä runossa metsän poika sen sijaan puhuu ”taistelun” urheudesta ja sankaruudesta, mutta haluaa jättää maailman Unholaan. Nämä *Kanervalan* kaksi viimeistä runoa nostavat teoksen loppuun vahvan irtautumisen maailmasta, mutta niin, että voima ja itsetuntoinen asenne jäävät lukijalle päällimmäiseksi kirjan loppuun luettuaan (ks. Viljanen 1953: 153; Nummi 2005: 68–69).

Kiven julkaistuissa runosikermissä ja runokäsikirjoituksissa ympäristöä ja luonnonvoimia puhutellaan apostrofisesti runoissa ”Pohjatuuli” ja ”Suomenmaa”. Ensin mainittu ilmestyi *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* samana vuonna kuin *Kanervalan* julkaistiin. Siinä puhuttelu on paikallista ja henkilökohtaista. Kartanon neitoon rakastunut nuorukainen kehottaa pohjatuulta puhaltamaan vasten hänen kasvojaan, sillä hän tietää tuulen tulevan sieltä, missä hänen rakkautensa kohde on:

Riehu, onnen tuuli, raikas pohjatuuli,
Riehu vapaast’ ympär’ poskieni tulta,
Puheltaen kultain kotokartanosta.
(Kivi 1866c: 203).

Nuorukaisen toive vertautuu *Kanervalan* ”Ruususolmun” suloisessa lemmenuskassa kalliolla seisovaan nuorukaiseen, joka katsoo alla aaltoilevaa merta ja ajattelee onnenpäiväänsä. Runon kahdessa viimeisessä säkeessä tapahtuukin äkillinen apostrofien käänne, kun runon puhuja kääntyy tuulen puoleen: ”Wihaisina laineet myrskys riehuit, / / Temmeltelit tuulen kierrokset. / Kierrokset te armahimman tuulen! / Kaunis myrsky onnen päivänä!” (Kivi 1866a, 43; kursiviat lisätty).⁵

”Metsämiehen laulussa” on samanlaista tuuleen liittyvää voimaa kuin ”Pohjatuulessa” ja ”Ruususolmun” lopussa. Metsän poika käy esiin väkevästi ”kuin tuima tunturin tuuli”. Seinät eivät estä tuulen kulkua, ja myrskyn käydessä metsä pauhaa. Erona kahteen muuhun nuorukaiseen on se, että metsämies ei toimi rakkauden ohjaamana, hänen luontosuhteensa toimii vailla kolmatta osapuolta.

Käsikirjoituksina säilyneessä runossa ”Suomenmaa” (aiemmalta nimeltään ”Maamme”) apostrofien puhuttelu koskee useita eri luonnon-elementtejä. Mallina runolle on toiminut J. L. Runebergin ”Vårt land”, ja siten runo asettuu Suomen kansallislaulun lukuisten käännösten ja mukaelmien jatkumolle (ks. Katajamäki 2007; Nummi 2007; Laitinen 2008). Runon puhetilanteessa on erityistä se, että Suomenmaasta puhutaan sekä etäännytetymmin kolmannessa persoonassa että läheisemmin sinutellen. Runo alkaa kysymyksellä: ”Maa kunnasten ja laaksoen, / Mi on tuo kaunoinen?” Toisessa säkeistössä maahan viitataan edelleen etäännytetysti pronomiinilla ”siellä”. Kolmannessa säkeistössä puhuttelu kuitenkin vaihtuu sinutteluksi:

En millonkan mä unohtas
Sun lempeet taivastas,

⁵ Tuulen apostrofien puhuttelu kuului erityisesti romantiikan ajan runouteen, mistä tunnetuimpana esimerkkinä apostrofitutkimuksessa on käytetty Shelley’n runoa ”Ode to the West Wind” (ks. esim. Culler 1983: 137–140, 142–153; Duff 2014: 29–31).

En tulta armaan auringos,
 En kirkast kuuta kuusistos,
 En kaskiesi sauvua
 Päin pilviin nousevaa.⁶

Säkeistön jälkeen siirrytään taas etäännytetymppään puheeseen, kunnes päättävässä kahdeksannessa säkeistössä runon puhuja sinuttelee Suomenniemeä kollektiivisesti monikon kolmannessa persoonassa:

Mi autuus helmaas nukkua,
 Sä uniemme maa,
 Sä kehtomme, sä hautamme,
 Sä aina uusi toivomme,
 Oi Suomenniemi kaunoinen,
 Sä ijankaikkinen!

”Metsämiehen laulua” runossa muistuttaa luonnon kuvaaminen ja puhuttelumuodon käyttö. Keskeinen asenteellinen ero on kuitenkin siinä, että nykyhetki ja tämänhetkinen puhuttelun kohde ovat kokonaisuudessaan lempeitä. Lähimmät vastineet metsän pojan laulun voimakkaille luonnonkuville myrskytuulineen ja salamoineen ovat taiteen voimaa: kanteleitten pauhina kaikuu ympäri kallioita ja paimentorvi pauhaa lehtimetsässä. ”Suomenmaan” nykyhetken lempeyttä korostaa se, että siinä mainitaan myös menneisyyden aikojen ankaruudesta halloineen ja sotien kauhuihin. Jatkuva taistelu ei sen sijaan kuulu kotimaasta annettuun ihannoituun kuvaan.

Koko Kiven tuotannossa lähimmäs ”Metsämiehen laulun” aloittavaa tervehdystä tulee *Olviretki Schleusingenissä* -näytelmään sijoittuva laulu olville. Kivi kirjoitti näytelmää 1866 eli samoihin aikoihin kuin *Kanervala* julkaistiin⁷ ja *Seitsemän veljestä* oli työn alla. Laulun molemmat säkeistöt alkavat ruskean ohrannesteen tervehdyksellä ja laulu päättyykin kuohuvan juoman tervehtimiseen. Sotamiesten laulun esittämisen eetoksesta saa esimakua Tommin saatesanoista: ”Eläköön ilo ja eläköön vahtova olvi! Kosk ystäväs sä kadotat, juo oltta, kosk tyttös sun pettää, juo oltta, kosk sodan jumala sun taistelotanterelta pieksee verisellä päällä, juo oltta – – Yhdestä suusta, toverit, laulakaamme olven kunniaa. Heleijaa! yhdestä suusta.” Kun sotamiehet yhtyvät lauluun, puhuttelun kohde vaihtuu olviksi:

Terve, ruskee ohranneste,
 Terve, jumal' kultasuu!
 Sua ain tahdon kunnioittaa
 Kumartuen tomuhuun,
 Sulle annan
 Sydämmeni,
 Sulle kannan
 Kiitosuhrit
 Mä temppelissä kontien.
 Oi olvi ijankaikkinen!
 Walvoissani, maatessani
 Muistan voimaas kuohuvaa.

⁶ Runosta on säilynyt neljä käsikirjoitusversiota (Runoelmissa I, III ja IV sekä erään kirjan sisäkanteen kirjoitettu versio). Apostrofisten säkeistöjen osalta versiot ovat olennaisin osin lähes identtisiä. Sitaatit otan Runoelmista IV, jossa runon nimi on korjattu ”Maamme”-nimestä ”Suomenmaaksi”. (Aleksis Kiven digitaalinen arkisto.)

⁷ Kirjeet Emanuel Stenvallille 5.9.1866 ja Albert Forssellille 20.9.1866; Kivi 2012: 241–242.

Terve, ruskee ohranneste,
 Terve, voima kuohuva!
 Kaikki menköön suren suuhun,
 Kuin vaan olvi olla saa.
 Mitä huolin
 Waihka iskis
 Taivaan nuoli
 Mailman halki
 Ja polttais palleroisen maan,
 Kuin mä ja olvi ollaan vaan?
 Terve, ruskee ohranneste,
 Terve, voima kuohuva!
 (Kivi 1866b: 54–55.)

Säkeistöt aloittavat tervehdykset voisi laulaa samalla sävelellä kuin ”Metsämiehen laulun” alkusäkeet. *Kanervalan* runon metsän ruhtinasta vastaa jumal’ kultasuu, ja metsän pojaksi haluamista vastaa olutlaulun puhujan halu kunnioittaa jumal’ kultasuuta. Erona on se, että metsämiehen laulussa on paljon voimaa, joka näyttäytyy muun muassa karhun kanssa painimisena. Sotilaiden laulussa puhuja sen sijaan kumartaa tomuun, kontii oluen tempelissä ja on valmis menemään vaikka suden suuhun. Hän ei ajattele omaa voimaansa vaan oluen voimaa. Molempien laulujen maailmasuhteita yhdistää se, että niissä puhutaan pelottomasti salamoiden iskuista. Metsämiehen toistamaa säettä ”Ja mailma Unholaan jääköön” vastaa ajatus siitä, että olvin kanssa ollessa ei huoleta edes maapallon tuhoutuminen.

Edellä esillä olleessa Kiven runouden apostrofisessa puheessa puhuja itse on pääasiallinen keskus myös apostrofista kohdettaan puhutellessaan. ”Pohjatuudessa” ja ”Ruususolmussa” tuulen puhuteluissa voi nähdä rakkauteen liittyvän tunnekuohon projisoituvan ympäröivään luontoon. Samoin ”Suomenmaassa” kotimaan puhuttelu on omien tunteiden ilmaisua ja oman olemisen kuvausta. Puhuja miettii, että hän itse ei tule milloinkaan unohtamaan ”sun lempeet taivastas” ja haaveilee Suomenniemen helmaan nukkumisesta. ”Miehen” puhuja haaveilee vastaavasti voivansa olla puhutellun kuusen kaltainen ja pääsevänsä Metsolan helmaan. ”Ikävyydessä” puhuja puhuttelee ajatuksissaan pois-olevia ystäviään, mutta on itse omien toiveittensa keskiössä. Eksyneen immen apostrofisessa puhuteluissa voi niin ikään seurata hänen omia mielenliikkeitään, kun hän vetoaa vallitsijaan kirkkaan korkeuden oppiakseen ”eloo rakkauden” ja tullakseen rohkeammaksi. *Olviretken* laulun ja ”Metsämiehen laulun” puhujien asenteet ovat melko vastakkaiset, mutta molemmissa asetetut tavoitteet, tomuun kumartava nöyryys ja uhmakas metsän pojaksi asettuminen, ohjaavat erityisesti puhujaa itseään.

Esiteltyjen runojen ohella Kivellä on sellaistaakin apostrofisuutta, jossa pyritään erityisesti manipuloimaan jotakin itsen ulkopuolista ja joka siten liittyy loitsujen kaltaiseen maailman hallitsemiseen sanojen voimalla. Loitsimista vasten ”Metsämiehen laulukin” saa uusia syvyyksiä, vaikka puhe ei siinä pyrikään maailman manipuloimiseen.

Loitsiminen ja risteävät maailmankatsomukset

Viljo Tarkiainen (1915/1950: 305) ja J. V. Lehtonen (1928: 126–127) ovat liittäneet ”Metsämiehen laulun” aloittavan luonnontervehdyksen ”Terwe, metsä, terwe, vuori” *Kalevalan* toisen painoksen (nk. *Uusi Kalevala*, 1849) 14. runoon, jossa Lemminkäinen valmistautuu Hiiden hirven hiihdäntään:

Lähen nyt miehistä metsälle,
Urohista ulkotöille
Tapiolan tietä myöten,
Tapion talojen kautta.
Terve vuoret, terve vaarat
Terve kuusikot kumeat
Terve haavikot haleat
Terve tervehyttäjänne!”
(Kaukonen 1956: 14:23–30; kurssiivit lisätty.)

Lisäksi Lehtonen (1928: 126–127) rinnastaa Kiven runon tervehdyksessä mainitun ”metsän ruhtinaan” *Kalevalan* ja *Kantelettaren* ”metsän kultaiseen kuninkaaseen” eli Tapiolan isäntään (Kaukonen 1956: 14:216; Kaukonen 1984: II:333).

Havainnot ovat osuvia ja osoittavat yhteyksiä Kiven runon ja Lönnrotin runoepoksen välillä. Näistä huomioista voi edetä pidemmälle ”Metsämiehen laulun” apostrofisuuden ja kansanrunouden välisiin yhteyksiin. *Suomen Kansan Vanhoista Runoissa* (SKVR) on esimerkkejä, joissa Kiven runon tervehdyksen yhteydet kansanrunouteen, erityisesti loitsuihin, ovat vieläkin ilmeisempiä. Esimerkiksi D. E. D. Europaeuksen Suojärveltä ja Ilomantsista 1845 keräämissä metsästyloitsuissa metsän ruhtinasta puhutellaan suuremmin kuin Tarkiaisen ja Lehtosen esiin nostamissa *Kalevala*-säkeissä. Toinen Europaeuksen keräämistä loitsuista on aiheeltaan ”Metsälle lähtiessä”:

Minä menen Metsolahan
Nukkavierolla nutulla,
Karvalaialla lakilla;
Metsä haisevi havulle,
Katajalle katkuavi.
Terve, vuoret, terve, vaarat,
Terve, Metsolan kuningas!
Annikki, [tytär Tapion],
Aukases Tapion [aitta],
Päästä vilja vallollehen,
Saata [tuolle saarekselle],
Tuolle kum[mulle kuleta],
Josta saal[is saatasihin],
Erän toimi tuotasihin!
—
(SKVR VII:5.3264; kurssiivit lisätty.)

Toisen loitsun aiheena on ”Koiran synty”. Siinä kuningas ei tule mainituksi suoraan vuorien yhteydessä, mutta siinäkin puhutellaan kuningasta, ja lisäksi loitsussa esiintyy kuusen motiivi. Metsän mielityttäjien mainitseminen sitaatin lopussa rinnastuu ”Metsämiehen laulun” kultakiharaiseen metsän impeen:

--
 Metsän kultanen kunin[*gas*],
 M[*etsän*] ehtonen emäntä,
 Ota kultanen kurikka
 Eli vask[*inen*] vasara,
 Jolla korvet kolkut[*telet*],
 salot syn[*kät*] sy[*lkyttelet*].
 --
 Terve vuoret, terve vaarat,
 T[*erve*] tuo kumia kuusi
 Ja terve halia ha[*apa*],
 Miun metsälle mäntyäni,
 Salomaille saatuani,
 Korvelle kohottuani!
 Mielly, metsä, kostu, korpi,
 Taivu, ainonen Tapio,
 lhastu, salon isäntä,
 Miun m[*etsälle*] m[*äntyäni*],
 Salom[*a*ille saatuani]!
 Kuin saisin sanoin sanella,
 Kielin kaksin kertoella
 Metsälle kuninkahalle,
 Tapiolle rikkahalle,
Kuin ei naitettu minua
Metsän miellyttäristä,
Karvarinnoista kanoista.
 (SKVR VII:5.3659; kurssiivit lisätty.)⁸

Näiden ja muiden vastaavanlaisten vertailukohtien kautta Kiven runon yhteydet metsään alkavat avautua loitsujen suuntaan.

Kiven ”Metsämiehen laulussa” kansanrunoudesta lainattu alkutervehdys sekä Tapiolan kuvaus vertautuvat loitsuihin, joissa samaan tapaan käännetään toisen todellisuuden puoleen. Keskeisenä erona on kuitenkin se, että Kiven runon puhuja ei laulullaan pyri erityisesti taivuttelemaan metsää valtaansa eikä hän esitä yksityiskohtaisia toiveita. Hän ottaa onnistuneen metsäsuhteen annettuna. Romantiikan runouden tapaan hänen puheensa on enemmän hänen oman subjektinsa laajentamista luontoon kuin luonnon kanssa käytyä ajatuksellista dialogia. Apostrofisuuteen kuitenkin kuuluu tietty manipulatiivisuus. Apostrofi ei ole vain yksinpuhe-
 lua satunnaiselle puhekyvyttömälle kohteelle tai pelkkää tunteikkuuden nostatusta, vaan se elävöittää puhuteltua ja usein esittää tälle kehotuksia (Culler 1983: 138–143; Hökkä 2001: 166).

Kiven tuotannossa on ”Metsämiehen laulun” ohella toinenkin kohta, jossa on selvä yhteys *Kalevalan* 14. runoon ja sen kautta loitsuihin. Siinä ei kuitenkaan luoda ympäristöön loitsumaista vaikutusyhteyttä *Kanervalan* runon tapaan. Kun Lemminkäinen on Lönnrotin *Kalevalan* 14. runossa puhutellut ensin Ukkoa, vuoria, vaaroja, puita ja Tapiota, hän kääntyy puhumaan Tapijon pojalle Nyyrikille:

Nyyrikki, Tapijon poika,
 Mies puhas, puna-kypärä!
 Veistä pilkut pitkin maita,
 Rastit vaaroihin rakenna,
 Jotta -- tien osoan
 Etsiessäni ereä,
 Antia anellessani!
 (Kaukonen 1956: 14:37–44.)

⁸ Metsästysloitsuista ja metsänhaltija Tapijon puhuttelusta ks. Ilomäki 2014: 76–84; Siikala 2013: 375–380.

Kiven *Kullervossa* (1864) Nyyrikin tervehtiminen väritytty ironisesti puhujien dialogissa (ei-apostrofisessa puhetilanteessa). Tragedian toisessa näytöksessä Kullervo kuulee vastaantulijan olevan nimeltään Nyyrikki, minkä hän yhdistää metsän jumaluuksiin:

KULLERVO. – – Mutta ken olet sinä, joka tähän ilmestyit niin kiltisti kieltä pieksemään?

NYYRIKKI. Nyyrikki on nimeni.

KULLERVO. Terve, metsän ankara jumala! Näin vähäinen ja killisilmä?

NYYRIKKI. En ole Nyyrikki Tapion poika, vaikka nimeänsä kannan, joka pilkoilla onkin minulle annettu – mutta yhtä kaikki – vaan olen linnustaja Nyyrikki, ja totinen ihminen niinkuin sinäkin.

(Kivi 2014: 252–253.)

Kullervo on *Kanervalan* runon metsämiehen tapaan hybridistä täynnä, sillä jo ennen Nyyrikin identiteetin paljastumista hän ihmettelee ääneen tämän ”vähäisyyttä ja killisilmäisyyttä”. Kumpikin tervehtii metsän hallitsijaa reippaasti, mutta kumpikaan ei *Kalevalan* tai kansanrunojen tapaan anele metsältä palveluksia.

Aleksis Kiven tuotannossa on kaksi runoa, ”Paimentyttö” ja ”Kontiolan kaski”, joissa apostrofiseen puhutteluun liittyy kansanrunouden loitsujen kaltaisia konkreettisia vaatimuksia. Loitsumaisimmillaan runoissa on sellaista tiivistä dialogisuutta, puhutellun läsnäoloa, joka häivyttää ajatusta poissa olevan apostrofisesta puhuttelusta. Molempia Kiven runoja yhdistää se, että puhuttelu on runossa esiintyvän henkilön puhetta eikä runon puhujan suoraa puhetta, kuten ”Metsämiehen laulussa”. ”Paimentyössä” ja ”Kontiolan kaskessa” useamman puhujan siteeraaminen synnyttää kiinnostavaa moninäkökulmaisuutta luonnon puhutteluun.

”Paimentyössä”⁹ karjansa kadottanut Katri pyytää apua Hanko-ukolta. Ukko tekee sudelta suojaavan huudon, ”Lappalaisen lukemilla / Vallan sarvipäillä sanoilla”: ”Marssi, poika, muille maille, / Korven kammo, konnan sikiö – –” (Kivi 1904: 17–18). Runon puhujan mukaan hän huutaa niin, että kaiku kiirii kauas ja metsä, maa ja pilvet jylisevät. Siteeratusta manauksessa esiintyviä paikkoja ovat Hien hinkalo, Rutjan koski ja Tuonen tulinen virta, joihin hän komentaa Hornan hallia ja joihin hän uhkaa pedon viskata (Kivi 1904: 18; Runoelmia V).

Myöhemmin paimentyttö kertoo Hako-ukolta pyytämästään suojauskeinosta vastaan tulevalle Pihkamuorille, joka tuomitsee jyrkästi käytetyt keinot: ”Läsnä on jo maailman loppu, / Rangaiseva leimaus, / Kosk’ jo pienet paimenetkin / Harjoittelee keinoo helvetin!” (Runoelmia V). Runon lopussa muorin nuhteleva Katri kääntyy puhuttelevaan ”elon Herraa taivahaassa” ja toteaa tehneensä syntiä ”toivoessa / Tenhokeinon onnen saattavan” (Runoelmia V). Manausten ohella ”Paimentytön” nimihenkilö puhuttelee myös metsähiirtä ja pientä tinttiä (Kivi 1904: 19–20), mutta näissä yhteyksissä puheeseen ei sisälly luonnon voimiin vetoamista.

”Paimentyössä” yhdistyvät siis Katrin soveliaaksi kokema luonnon puhuttelu, kristillisen rukouksen ja tunnustuksen kaltainen apostrofisuus sekä Pihkamuorin ja Katrin syntinä pitämä luonnon puhuttelu manaamisen

⁹ Runosta on säilynyt kolme ”Paimentyttö”-nimistä käsikirjoitusta (Runoelmia I, III ja V) ja yksi ”Katri”-niminen (Runoelmia IV). Tässä yhteydessä käytän A. V. Forsmanin toimittamaa julkaisua *Paimentyttö. Kertovainen runoelma* silloin kun siteerattu kohta on siinä julkaistu. Muilta osin käytän Runoelmia V -käsikirjoitusta (Kivi 1904; Aleksis Kiven digitaalinen arkisto).

tarkoituksessa. Maailmankuvat kohtaavat vastaavaan tapaan ”Kontiolan kaskessa”, jossa asetelma on kuitenkin moniulotteisempi. Runossa polteetaan kaskea Kontiolassa, mutta runon puhuja kertoo, että Louhi, Pohjan tuima akka, lähettää kotkansa villitsemään tulta, jotta kaskenpoltto karvaisi käsistä. Kulon riehussa vanha Paavo alkaa äkeästi puhua myrskylle:

Seiso, myrsky, niinkuin seiväs, käänny ympär
 Waeltamaan maihin, joista tullut olet!
 Tuonne mä sun manaan, Lapin tuntureille
 Pohjan peltoin taakse kyntelemään soita,
 Merta jäistä myllertämään pilviin ylös.
 Mene hien koira, kirouksen lapsi!
 Mitä on sun, konna, tekemistä täällä?
 Täällä teljen sinun rautavuoren kohtuun,
 Josta ikänäs et valkeuteen pääse.¹⁰

Paavon loitsinnan kuullut Olli-isäntä kysyy, miksi Paavo harjoittaa ”pakanuuden juonta” – käyväthän Herran tuulet ”noita-ukkoin” manauksista ja loihtisanoista huolimatta. Paavo kuitenkin vastaa, että ilma ei ole ”Luojan ilma, / Waan on lapin-ämmän, harvahampaan Louhin / Meille lähettämä Pohjan tenhomaasta”. Vastaus osoittaa Paavon ymmärtävän tuulen synnyn syyt samalla tavoin kuin runon puhuja.

Runon puhujan rakentaman mytologisen tason sekä Paavon ja Ollin vastakkaisten näkemysten ohella runon apostrofiset puhuttelut saavat lisätasoja Kangasmäen tyttären Annan puheista. Hän puhuttelee ”maan ja taivaan hallitsijaa”, mutta myös omia ajatuksiaan:

Wapiseevi sydän koska, hallitsija
 Maan ja taivaan, sinä voimas ilmi-annat
 Tulen kuumen liekis, vetten kuohinassa,
 Hirmumyrskyssä ja pilvein jyminässä.
 Ken voi monisuutta, ken voi paljoutta,
 Jossa voimas näytät, luetella täällä?
 --
 Mutta ylös, aatokseni! Riennä kauvas,
 Sauvun korkehinta äärtä korkeemmalle,
 Ylös lemme maahan, rauhan vainioille!

Ympäristön tapahtumiin hän viittaa yksinomaan toteavasti, mutta omia aatoksiaan hän komentaa kohti lemme maata ja rauhan vainioita.

”Kontiolan kasken” lopussa, kaskenpolton päätyttyä onnellisesti Anna vielä kääntyy kiittämään voitokasta päivää samaan tapaan kuin *Kanervalan* eksynyt impi ylistää päivää, jolloin hän kohtasi valonäkynsä. Päivän ohella Anna kiittää tulta, joka oli saanut hänet katsomaan ”taivahitten tienoja”. Lisäksi hän osoittaa kiittollisuutta tulen ja riehuvan myrskyn valtiaalle. Tässä vaiheessa hän ei kuitenkaan puhuttele kiittollisuutensa kohdetta, vaan viittaa siihen kolmannessa persoonassa:

”Kontiolan päivä, voiton, lemme päivä,
 Ole pyhänä mun muistossani aina!”
 --
 ”Teitä tahdon kiittää, Kontiolan loimot;
 Yli kaiken toki häntä aina kiitän,
 Waltiasta tulen riehuvan ja myrskyn.”

¹⁰ Runosta on säilynyt kaksi versiota, käsikirjoituksissa ”Runoelmia II” ja ”Runoelmia V”. Antamani sitaatit ovat jälkimmäisestä versiosta. (Aleksis Kiven digitaalinen arkisto.)

Annan tuleva puoliso Tommi kääntyy niin ikään ylistämään onnekaasti päättynyttä päivää: ”Aina muistoissani, sinä päivä jalo!” Runo välittää apostrofin keinoilla monitasoisesti runon henkilöiden suhteita heitä ympäröivään maailmaan ja heidän maailmankuviansa eroja. Vastaavanlaista maailmankuvien limittäisyyttä voi havaita myös kansanrunouden loitsuissa, sillä niissä on piirteitä sekä kansanuskomuksista että kristillisestä traditiosta. Puhuttelun kohteet voivat vaihdella kansanomaisista uskomusolennoista, kuten hiidestä tai haltijasta, Luojaan, Kristukseen ja Neitsyt Mariaan (Ilomäki 2014: 61–67).¹¹

”Paimentyttö” ja ”Kontiolan kaski” osoittavat Kiven apostrofisissa runoissa olevan taipumusta paitsi kiitolliseen ylistämiseen myös manaamisen kaltaiseen alistamiseen. ”Metsämiehen laulu” tasapainoilee näiden asenteiden välillä. Laulun metsämies puhuttelee metsän ruhtinas-ta ja kutsuu itseään metsän pojaksi. Toisaalta hän laulaa niin että kaiku ympäri kiirii ja sanoo painivansa karhun kanssa. Metsän impi sen sijaan vain hyppelee liehtarina miehen tiellä, eikä mies esitä hienohelmaa koskevia toiveita tai vaatimuksia.

Miksi tervehtivä metsämies katosi Kiven romaanista?

Kanervalan ”Metsämiehen lauluun” liittyy arvoitus, jota tutkijat ovat pohjineet reilun sadan vuoden ajan. Apostrofisten tervehdysten näkökulma antaa lisävaloa tähänkin arvoitukseen. Runon alapuolelle on *Kanervalassa* lisätty viite: ”Painamattomasta teoksesta ’Seittemän Miestä’”. Omakustanteena 1866 ilmestyneen *Kanervalan* takakanteen on prantätty mainosteksti tästä tulevasta romaanista:

Kunnioitettavalle Yleisölle tarjotaan tilattavaksi seuraava teos: ”Seittemän Miestä; ilosteleva (humoristisk) elämäkertomus seittemästä veljestä Hämeen metsissä. Tehnyt A. Kivi.” – Kirja, sisältävä noin 300 sivua, painatetaan, jos nimittäin tarpeeksi tilaajoina ilmauu, joulukuksi 1867 ja myydään tilaajille 2:een markkaan, ostajille 3:meen.

Kun Kiven romaani lopulta ilmestyi 1870, metsämiehen laulu oli vaiennut. Runosta ei ole teoksessa jälkeäkään. Tämä lukijalle osoitettu yhteys Kiven romaaniin kutsuu kuitenkin katsomaan runon yhteyksiä *Seitsemään veljekseen*.

Romaanin käsikirjoitukset ovat kadonneet eikä muussakaan Kivi-jäämistössä ole jälkiä metsämiehistä. Tutkijat ovat kuitenkin pohtineet runon pois jäännin syitä ja arvilleet, missä romaanin kohdassa runo mahtoi sijaita *Kanervalan* ilmestyessä marraskuussa 1866. Viljo Tarkiainen (1915/1950: 305) arvelee Kiven jättäneen ”Metsämiehen laulun” pois romaanista huomattuaan, ettei runo ”soveltunut veljesten mielialojen tulkiksi, se kun on tavallaan hänen oma rakkaudentunnustuksensa koskemattomalle luonnolle ja sen ihanalle vapaudelle, sekä samalla vastalause kaikkea teennäisyyttä ja maailman turhuutta – saattaisipa sanoa – kaikkea ’kulttuurua’ vastaan”. Pois jättämistä Tarkiainen pitää oikeana

¹¹ Toisaalta myös taiderunoudessa kirkolliset tekstit runouksineen ovat vaikuttaneet tapoihin kirjoittaa ja lukea maallisiakin apostrofisia runoja (Richardson 2002: 378–379).

ratkaisuna: ”Tässä kohdin on oikea vaisto ohjannut kirjailijaa, sillä mainittu laulupalanen ei tietoisesti sävynsä vuoksi olisi soveltunut veljesten hoilattavaksi” (Tarkiainen 1910: 26; 1915/1950: 374). Silti hän pitää laulua ”ikään kuin alkusoittona” romaanin (Tarkiainen 1915/1950: 305).

Lauri Viljanen (1953: 153) kutsuu laulua ”suureksi persoonalliseksi runotunnustukseksi” ja katsoo Tarkiaisen tavoin, että runo jäi romaanista pois, koska ”siitä tuli niin mieskohtainen”.¹² J. V. Lehtonen (1928: 119) viittaa niin ikään Tarkiaisen näkemyksiin laulun omakohtaisuudesta, mutta arvelee, että runon pois jäämiseen on vaikuttanut se, ettei ”runoilija, asiaa harkittuaan, tahtonut tarjota yleisölle jo aikaisemmin julkaistua tuotetta”.

Yhden melko ilmeisen syyn runon poistamiselle Tarkiainen, Lehtonen ja Viljanen jättävät mainitsematta. ”Metsämiehen laulu” oli *Kanervalan* runoista ainoa, jota Julius Krohn nimeltä mainiten kritisoi arvostelussaan kokoelmasta:

Onpa kuitenkin Kivikin yhdessä näitä runoelmia käyttänyt riimiä, mutta – aivan takaperin. Riimin paikka tietysti on lopussa, jossa se päätös-sanat yhteensoinnuttamalla liittää runoelman eri rivit toisiinsa. Siitä syystä on nelirivisessä värsyssä niin kuin puheenalainen ”Metsämiehen laulu”, riimi tietysti pantava kaikkiin riviin taikka toiseen ja neljanteen. Ensimmäisen ja kolmannen rivin riimillä soinnuttaminen ei vaikuta mitään, sentähden että loppurivit kuitenkin jäävät rentolleen roikkumaan ja koko runoelma pysyy yhtä hajallisena. (Suonio 1867: 19–20; ks. Viljanen 1951, 119–120; Launonen 1984: 44–45.)

”Metsämiehen laulussa” Kivi käyttää loppusointuja säkeistöjen ensimmäisessä ja kolmannessa säkeessä (”Terve, metsä, terve, vuori, – – Täs on poikas uljas nuori”), jolloin toinen, neljäs ja vielä viideskin säe jäävät soinnullisesti sitomatta.

Kirjeessään Thiodolf Reinille Kivi antaa ymmärtää, että hän ei ottaisi Krohnin moitteita vakavasti, mutta silti hän suhtautuu moitteisiin itse-kriittisesti: ”Suonion sortaamisesta ’Kanervalaa’, en minä juuri pidä lukua. Epäilemättä on hän monessa kohtaan oikeassa, mutta hänellä on kuitenkin toinen käsite suomen runoushengestä kuin minulla ja – monella muulla. Hän onkin Saksalainen. Ja Kanervalaa oli tuskin kahden viikon hätätyö. Anteeksantamaton kiiruhtaminen runollisuuden tanterella.” (Kirje Thiodolf Reinille 8.12.1869; Kivi 2012: 309.) Olisi ihme, jos *Kirjallisessa Kuukauslehdessä*, Kiven omalla kirjallisella estradilla, esitetty kritiikki ei olisi saanut harkitsemaan silmätikuksi joutuneen runon poistamista romaanikäsikirjoituksesta. Mikäli Kivi olisi lehti-arvostelusta huolimatta ollut aikeissa säilyttää runon romaanissaan, Krohnilla olisi ollut romaanin julkaisemisen yhteydessä mahdollisuuksia kommentoida runoa uudelleenkin. Hän kuului Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran runoustoimikuntaan, joka antoi käsikirjoituksesta lausunnon, sekä toimi Nowelli-Kirjaston päätoimittajana ja julkaistun käsikirjoituksen kielentarkastajana (Tarkiainen 1915/1950: 371–373; Kivi 2012: 281, 294; Sihvo 2000: 102–103).

J. V. Lehtonen analysoi tarkemmin *Kanervalan* runon suhdetta Kiven romaaniin. Tulkinnoissa on esillä myös ”Metsämiehen laulun”

¹² Rafael Koskimies (1974: 117) niin ikään korostaa runon omakohtaisuutta toteamalla, että runo on ”enemmän kuin pelkkä laulu: tunnustus ja ihanteen tapailu”.

apostrofisuudessa keskeinen luonto- ja maailmasuhde. Lehtonen arvelee, että soveliaain paikka runolle olisi romaanin neljännen luvun loppu, jossa veljekset päättävät siirtyä Impivaaran korpeen, rauhan kammioon. Laulun voisi kuvitella Timon tai Impivaaraan muuttamista ehdottaneen Juhaniin laulamaksi. Laulu olisi kuitenkin ollut rakenteellisesti liian jyrkässä ristiriidassa ”Oravan laulun” kanssa. (Lehtonen 1928: 119–120.) Koska ”Metsämiehen laulu” Lehtosen mukaan liittyy ensimmäiseen periaatteelliseen ratkaisuun metsän ja maailman välillä, Kivellä ei ollut riittävän perusteltua syytä sijoittaa sitä romaanin myöhempiinkään kohtiin, joissa veljekset ovat lähdössä metsästysretkilleen (Lehtonen 1928: 120).

Lehtonen arvelee ”Metsämiehen laulun” ja ”Oravan laulun” sekä ”Sydämeni laulun” olevan hengeltään liian samanlaisia, eristäytymisen halua kuvaavia. ”Sydämeni laulusta” hän huomaa, että se alkaa tavu- ja sanajaoltaan sekä trokeiselta rakenteeltaan täsmälleen samoin kuin *Kanervalan* runo: ”Tuonen lehto, öinen lehto!” (Lehtonen 1928: 123–124). Sama havainto pätee ”Sydämeni laulun” viimeisen säkeistön alkusäkeeseen ”Tuonen wiita, rauhan wiita!” (Kivi 1870: 330.) Runoja yhdistää rauhan tavoittelun ohella luontoon suunnattu huudahdus, mutta Seunalan Annan laulussa luonto sijoittuu Tuonelaan. Metsämiehen ympäristö on kuusikkoa, kun taas Tuonelassa on vähemmän jylhä maisema, lehto ja wiita. Molemmissa kuljetaan vainiolla, mutta metsämiehellä se on Tapiolan vainiota ja Annan laulussa Tuonen herran vainiota. ”Sydämeni laulussa” on kuitenkin myös ihmisen muokkaaman elinpiirin piirteitä, sillä siinä paimennetaan karjaa. Toisessa laulussa mainitaan hienohelma metsän impi, toisessa lauletaan Tuonelan immen helmasta.

Jos ”Metsämiehen laulun” ja *Seitsemän veljeksien* välistä suhdetta tarkastelee apostrofisen tervehdysten näkökulmasta, *Kanervalassa* ennakkomaistiaisena julkaistu runo vertautuu ”Sydämeni laulun” ohella erityisesti kahteen romaanin kohtaan. J. V. Lehtonen (1928: 453) on kiinnittänyt huomiota siihen, että ”Metsämiehen laulun” tervehdykset muistuttavat Aapon kertoman tarinan uskonsankarin tervehdyksiä romaanin seitsemännessä luvussa. Tarinassa kristitty hämäläinen pakenee pakanallisia vainoajiaan Impivaaran luolaan ja joutuu sinne vangituksi. Herran ihmetöiden ansiosta hän kuitenkin saa vuoren sisään kaiken tarvitsemansa. Vuoden jälkeen luolan suu avataan ja ihmisten suureksi ihmeeksi vanki ei ollut kuollut, vaan astuu luolasta ja tervehtii vangitsijoihin ja ympäröivää luontoa:

Ja ääni, jonka pyhä heläys tunkeusi aina ytimiin asti, kaikui hänen suustansa: ”terwe, ystävät ja weljet, terwe, kultainen aurinko ja kohisewat metsät, terwe!” Silloin lankesi joukko hänen eteensä polwilleen ylistäen sitä Jumalaa, johon hän uskoi ja joka oli hänen pelastanut hirweästä kuolemasta. (Kivi 1870: 166–167.)

Puhuttelussa yhdistyy läsnäolevien ihmisten tervehtiminen ja apostrofien luonnon puoleen kääntymisen. Vastaava pelastuneiden tervehdys on *Kanervalan* aikaan *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* ilmestyneessä ”Myrsky”-runossa. Siinäkin ollaan kiitollisia luonnolle ja erityisesti auringolle: ”Taivas kirkastuu ja aurinkoinen nousee, / Hymyellen niin kuin isä lapsilensa. / ’Terve elon, toivon lähettiläs, terve!’ / Riemuten nyt miehet laivan kannelt’ huutaa.” (Kivi 1866c: 205).

Toinen *Seitsemän veljeks*en apostrofisten tervehdysten kohta on kolmannentoista luvun episodissa, jossa veljekset palaavat Jukolaan. Veljekset ovat ”Metsämiehen laulun” puhujan tapaan voimantuntoa täynnä ja heillä on täysi oluttynnyri mukanaan. Juhanin sanojen mukaan he ovat ”salskeita”, ”uhkeita poikia kaikki” (Kivi 1870: 275). Asetelma on kuitenkin vastakkainen. *Kanervalan* runon puhuja unelmoi kohtaavansa Tapiolan vainiolla vain karhuja ja metsän immen; maailman jääminen Unholaan on hänen mottonsa. Impivaarasta palaavat veljekset sen sijaan haluavat kutsua kaikki Jukolan juupelijuhlaan. Lukkarin sanoin he kulkevat ”riemun ja kunnian poikina, tahtoen temmaista sylhiinsä kaiken tämän maailman” (Kivi 1870: 282). Jukolassa alkaa elinpiirin apostrofinen puhuttelu. Tällä kertaa ollaan metsän ruhtinaan hallitseman kuusiston sijaan talonpoikaisessa pihapiirissä, vanhan kodin äidillisessä helmassa. Katkelmassa kannattaa kiinnittää huomiota myös puhetilanteen monitasoisuuteen, jossa veljesten apostrofiset lauseet ovat pihapiirin ohella suunnattuja myös veljien kuultaviksi (ks. Richardson 2002, 366–369, 374; Quintilian 2002: IV:1.63–70):

TUOMAS. Tuossa on siis Jukola.

JUHANI. Oletko sinä Jukola?

AAPO. Onpa ryhtis jotenkin rauennut ja sammale tarttunut kiireellesi, kotomme armas.

JUHANI. Sammale on tarttunut kultaiselle kiireellesi, kunnoitettawa äitimme Jukola.

TIMO. Terve, Jukola, joka nyt istut, kököität edessäni tuossa, kauniina kuin Jerusalmi ennen.

JUHANI. Oletko sinä Jukola? Sinä? Ah! enhän woikkaan estää kyynelkarpaletta karhealta naamaltani, koska sydämeni kiehuu ja kuohuu. Voi! kaikkialta, mihin silmäni isken, annetaan pojalle takaisin hellän ystävän katse. Kas kuinka lempeästi tuo musta ometan akkunäläpikin myhäilee minua vastaan. Terve, sinä toivon tähti, terve!

EERO. Terve, terve, sinä toivon musta tähti!

JUHANI. Terve, armahin lantakasa siinä alla, ihanampi onnen kukkula! Ah!

TIMO. Kyllä se on kaunista, mutta miksi ei tuota lantakasaa ole jo aikapäiviä kiskottu pellolle? Niin, niin, se kasa siinä ilmoittaa, todistaa ja merkitsee nahkapeitturin juurewata, perin auttamaton laiskuutta. Onkos tämä laittaa: syyskuussa lantakasa kotona kököittää? Minä närkästyn kowin tälle nahkapeitturille. No, noh, saatpa kuitenkin anteeksi warsinkin tänä päivänä, joka on Jukolan juupelijuhla.

JUHANI. Terve, hallawa lantakasa, terve! sanon minä waan, huolimatta mitä se todistaa ja meriteeraa. Terve, Jukola kasoinesi, peltoinesi, niittuinesi, kaunis niinkuin taiwas!

TIMO. Taiwas on kuitenkin koreampi.

JUHANI. Suus kiinni! Ihanin Paratiisi tämä on.

SIMEONI. Älä lausu syntiä.

JUHANI. Kieleni lausuu mitä sydämeni kuiskaa.

LAURI. Minäkin nyt jotakin lausuisin, mutta tämä merkillinen hetki on perin masentanut kieleni entisen wikkelyyden.

JUHANI. Sano kielin, puhu mielin, luihkaise riemu rinnastasi ulos! Wuoret roikkaa, metsä kaikaa ja taiwaassa ollaan äänettä hetki aikaa, hetki pyhä ja lyhykäinen. Siinä on wärssy, Jukolan Jussin sepittämä riemuissansa.

(Kivi 1870: 290–291, kurssiivit lisätty; ks. Katajamäki 2014.)

Arvoitukseksi jää, millaisia muutoksia romaaniin on tapahtunut *Kanervalan* julkaisemisen ja romaanin ensipainoksen julkaisemisen välillä. Jos ”Metsämiehen laulu” olisi julkaistu ensipainoksen kaltaisessa romaanikokonaisuudessa, se olisi tervehtimisen funktioltaan asettunut siteerattujen romaanin kohtien välimaastoon. Yhteistä kaikille kolmelle tervehtimiselle on puhujien voimantunto. Laulava metsämies on jättänyt

asutun maailman ja uhoaa pärjäävänsä villissä luonnossa. Romaanin seitsemännän luvun vapautuva uskonsankari ei kiinnitä erityistä huomiota vangitsijoihinsa vaan tervehtii kaikkia ystävinä ja veljinä. Veljeksetkin ovat romaanin loppupuolella Jukolaan palatessaan ylpeitä saavutuksistaan.

Molemmissa mainituissa romaanin kohdissa ympäristön innokas tervehtiminen poikkeaa maailmankatsomuksellisesti *Kanervalan* runon tervehdyksistä. Kristillisen kertomuksen uskonsankarin ”kirkastetulla otsalla” lausumat sanat ovat saaneet paikan romaanissa, kun taas loit-surunoudesta lainaavat luonnontervehdykset ”Metsämiehen laulussa” ovat jääneet pois. Jukolan juupelijuhlaa edeltävässä katkelmassa puolestaan tervehditään ja ylistetään kotikontuja, ihmisen muokkaamaa asuinmaata, ”Metsämiehen laulun” edustaman villin luonnon puhuttelun sijaan. Ongelmana on vain se, että Jukola on alkanut villiintyä samaan aikaan kuin veljekset ovat vähitellen yhteiskuntakelpoistuneet. Yhteistä ”Metsämiehen laululle” ja Jukolan tervehtimiselle on omien tunteiden äänekäs ja riemumielinen ilmaisu. Juhani on kuin löytänyt oman sydämensä laulun: ”Wuoret roikkaa, metsä kaikaa – – Siinä on wärssy, Jukolan Jussin sepittämä riemuissansa.”¹³

Apostrofisten runojen avartuva tila

Apostrofi on yksi tapa laajentaa runon puhetilanteen puitteita. Keinon avulla voi helposti vaihtaa näkökulmaa ajallisen tämänhetkisyiden ulkopuolelle ja puheen kohdetta eivät muutenkaan rajoita ajan ja paikan kahleet tai muut arkielämän realiteetit. Apostrofin keinoja käyttävissä Kiven runoissa perspektiivien laajeneminen ei koske vain puhetilannetta, vaan edellä käsitellyissä runoissa apostrofien puhuttelu yhdistyy usein ajatteluun, jossa liikutaan tämänhetkisyiden ulkopuolella. ”Metsämiehen laulussa” apostrofien luonnonpuhuttelu yhdistyy ajatukseen maailman jättämisestä Unholaan ja ihmisten reviirin ulkopuolella olevilla Tapiolan vainioilla käyskelyyn. Muissakin Kiven apostrofisissa runoissa luodaan yhteyksiä Tapiolan kaltaisiin arkitodellisuuden tuolla puolen oleviin maailmoihin.¹⁴

”Ikävyyden” minä kokee maailman kaikkisuuden turhaksi, muttei kuitenkaan tahdo taivasta tai ”yötä Gehennan”, vaan haluaa Tuonen-tupaan. ”Miehen” puhuja pyytää Metsolaa ottamaan hänet helmaansa. Apostrofisen kiitostervehdyksen sisältävässä ”Myrskyssä” puhutaan ”Ahden lakeasta ahosta”; siinä tosin suunta on toinen, sillä myrskystä pelastautuneet ovat juuri poistuneet luonnon jumaluuden valtakunnasta. Eksynyt impi ylistää päivää, joka aukaisi hänelle tien Kaunolaan. Näissä kaikissa runoissa liikutaan ikään kuin kahden eri maailman välillä. ”Paimentytön” ja ”Kontiolan kasken” manauksissa esiintyvät muun muassa Hiien hinkalo, Tuonen tulinen virta, Lapin tunturit ja rauta-

¹³ Kiven tavasta käsitellä samoja topoksia runoudessa, proosassa ja draamassa eri tyyli-lilajeissa ks. Grünthalin artikkeli ”Anjanpellon kauneuden ja kaipuun markkinat” tässä julkaisussa.

¹⁴ Onnelan ja vastaavien transsendenttien paikkojen topoksesta Kivellä ks. Grünthalin artikkeli ”Maan ja taivaan välissä – ’Keinu’-runon poetiikkaa” tässä julkaisussa.

vuoren kohtu, jotka näyttäytyvät hyvinä karkotuspaikkoina. Toisaalta Katri-paimen kääntyy puhuttelemaan myös ”elon Herraa taivahaassa” ja ”Kontiolan kaskan” Anna kannustaa ajatuksiaan matkaamaan ”ylös lemmen maahan, rauhan vainioille”.

Silloinkin, kun puhetilanne kiinnittyy elävien ihmisten maailmaan, apostrofisuus yhdistyy Kivellä irtiottoon arkitodellisuudesta. ”Ruususolmun” ja ”Pohjatuulen” puhujat eivät varsinaisesti haikaile ihmisten piirin ulkopuolelle, mutta he ovat lemmen juovuttaneita ja liihottavat ajatuksissaan omien kultiansa luona. *Olviretken* runon puhujaa näyttäisi ulkoapäin katsottuna todennäköisesti tavalliselta puliveivarilta, mutta omissa ajatuksissaan hän on ”jumal’ kultasuun” temppelissä. ”Suomenmaassa” ei puhuta Tapiolan tai Kaunolan kaltaisesta myyttisestä maailmasta, mutta kotimaahan viitataan ”uniemme maana”, ”aina uutena toivonamme” ja ”ijankaikkisena”. Kanteleiden pauhinakin viittaa runossa johonkin tarunhohtoiseen seutuun. Jukolan juupelijuhlaan valmistauduttaessa Juhani viittaa heidän vanhaan kotitilaansa kotoisasti nimellä ”äitimme Jukola” ja puhuu ”hellän ystävän katseesta”. Samalla kotitila näyttäytyy hänen silmissään ”kauniina kuin Jerusalmi ennen”, ”kauniina kuin taiwas”. Tässä ”ihanimmassa Paratiisissa” lantakasakin on ”ihanampi onnen kukkulaa”.

Mainitun kaltaisia Kiven apostrofisissa runoissa esiintyviä arjen ylittäviä maailmoja olisi mahdollista kuvata ilman apostrofista puhutte- luakin, mutta puheen kääntymisen kohti uutta vastaanottajaa tuo sen elämyksellisemmin läsnäolevaksi. Huudahdus ”Terve!” kutsuu lukijaakin osallistumaan arjen tuolle puolen kurottavaan puhetilanteeseen.

LÄHTEET

- Aleksis Kiven digitaalinen arkisto. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Apo, Satu & Eeva-Liisa Kinnunen (toim.) 2001: *Perinteentutkimuksen terminologia 1998–2001*. 3. korjattu painos. Helsinki: Kulttuurien tutkimuksen laitos. URL: <http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm>
- Culler, Jonathan 1983: ”Apostrophe.” Teoksessa Jonathan Culler, *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*, s. 135–154. London & Melbourne & Henley: Routledge & Kegan Paul (1981).
- Duff, David 2014: ”Melodies of Mind. Poetic Forms as Cognitive Structures.” Teoksessa Bruhn, Mark J. & Donald R. Wehrs (eds.), *Cognition, Literature, and History*, s. 17–38. New York & London: Routledge.
- Dupriez, Bernard 1991: *A Dictionary of Literary Devices. Gradus, A–Z*. (Alkuteos *Gradus: les procédés littéraires [Dictionnaire]*, 1984.) Translated and adapted by Albert W. Halsall. Toronto & Buffalo: University of Toronto Press.

- Goffman, Erving 1981: *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hökkä, Tuula 2001: ”Romanttinen, moderni apostrofi?” Teoksessa Hökkä, Tuula (toim.), *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsityksistä*. Helsinki: SKS, s. 166–193.
- Ilomäki, Henni 2014: *Loitsun mahti*. Kirjokansi 41. Helsinki: SKS.
- Katajamäki, Sakari 2007: ”Otteita ’Maamme’-laulun suomennoshistoriasta.” Teoksessa H. K. Riikonen, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*, s. 80–84. Helsinki: SKS.
- Katajamäki, Sakari 2012: ”Metsämiehen laulu.” – Kanervalan – Aleksis Kivi ja 1800-luvun runous -seminaari, Helsinki 15.11.2012.
- Katajamäki, Sakari 2014: ”Kivi otteissa. Aleksis Kiven kirjalliset näytteet Kullervosta veljeksiin”. *Bibliophilos 2/2014*, s. 4–11.
- Kaukonen, Väinö 1956: *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 247. Helsinki: SKS.
- Kaukonen, Väinö 1984: *Elias Lönnrotin Kanteletar*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 386. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis (A. Kiwi) 1866a: *Kanervala. Runoelmia*. Helsinki: Omalla kustannuksella. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Kivi, Aleksis (Alexis Kivi) 1866b: *Olviretki Schleusingenissä*. Näytelmällinen osotelma 4:ssä osassa. Käsikirjoitus. Kirjoitettu 1866. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Kivi, Aleksis (A. K.) 1866c: ”Runoelmia.” *Kirjallinen Kuukauslehti 1866 (9)*, 203–205. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Kivi, Aleksis (A. Kiwi) 1870: *Seitsemän Weljestä. Kertomus*. Helsinki: SKS. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Kivi, Aleksis 1904: *Aleksis Kiven Paimentyttö. Kertovainen runoelma*. Runoilijan jälkeenjääneistä käsikirjoituksista julkaissut A. V. Forsman. Helsinki: Yrjö Weilin. Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/>
- Kivi, Aleksis 2012: *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma ja Jyrki Nummi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1386, Tiede. Helsinki: SKS.

- Kivi, Aleksis 2014: *Kullervo. Näytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma ja Juhani Niemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1397. Helsinki: SKS.
- Koskimies, Rafael 1974: *Aleksis Kivi. Henkilö ja runous*. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 2000: ”Lyyrikko ennen aikaansa.” Teoksessa Kivi, Aleksis, *Runot*, s. ix–xxx. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Lea 2008: ”Maamme – meidän maa.” *Virittäjä* 1/2008, nro 1, s. 84–114.
- Launonen, Hannu 1984: *Suomalaisen runon struktuurianalyysia. Tutkimus Jaakko Juteinin, Aleksis Kiven, Otto Mannisen, Eino Leinon, V. A. Koskenniemen, Uuno Kailaan, Kaarlo Sarkian, Tuomas Anhavan, Paavo Haavikon ja Pentti Saarikosken lyriikasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 396. Helsinki: SKS.
- Lausberg, H. 1990: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung de Literaturwissenschaft. 3. Auflage 1990. Mit einem Vorwort von Arnold Arens*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart.
- Lehtonen, J. V. 1928: *Runon kartanossa. Johdatusta Aleksis Kiven runouteen*. Helsinki: Otava.
- Nummi, Jyrki 2005: ”Kuolla, nukkua vai uneksia? Aleksis Kiven ’lkävyyt’ ja runoilijan metamorfoosit.” Teoksessa Pirjo Lyytikäinen, Jyrki Nummi ja Päivi Koivisto (toim.), *Lajit yli rajojen. Suomalaisen kirjallisuuden lajeja*, s. 66–103. Tietolipas 207. Helsinki: SKS.
- Nummi, Jyrki 2007: ”Intiimi vai poliittinen isänmaa? J. L. Runebergin ’Maamme’, Aleksis Kiven ’Suomenmaa’ ja tekstienväliset yhteydet.” *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1/2007, s. 5–31.
- Preminger, Alex & T. V. F. Brogan (eds.) 1993: *The New Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Quintilian 2002: *The Orator’s Education 2. Books 3–5*. Edited and translated by Donald A. Russell. Loed Classical Library 125. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Richardson, Alan 2002: ”Apostrophe in Life and in Romantic Art: Everyday Discourse, Overhearing, and Poetic Address.” *Style* 3/2002 (vol. 36), s. 363–385.
- Sihvo, Hannes (toim.) 2000: *Alexis Stenvall – A. Kivi. Asiakirjoja arkistoista*. Nurmijärvi: Nurmijärven kunta. Kirjasto- ja kulttuuripalvelut.
- Siikala, Anna-Leena 2013: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1388 / Tiede. Helsinki: SKS.
- Suomen kansan vanhat runot. VII. Raja- ja Pohjois-Karjalan runot. 5., Loitsuja: toisinnot 3208–5246*. A. R. Niemen esitöitä käyttäen julkaisseet Kaarle Krohn ja V. Alava. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 143. Helsinki: SKS 1933.
- Suonio 1867: ”Kanervala. Runoelmia, tehnyt A. Kivi. Helsinki 1866. – Hinta I. 20 p.” *Kirjallinen Kuukauslehti*. N:o 1. Tammikuu 1867, s. 19–21.
- Tarkiainen, V. 1910: *Aleksis Kiven ”Seitsemän veljestä”*. Kirjallinen tutkimus. Porvoo: WSOY.

- Tarkiainen, V. 1950: *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. Porvoo & Helsinki: WSOY (ensimmäinen laitos 1915).
- Viikari, Auli 1987: *Ääneen kirjoitettu. Vapautuvien mittojen varhaisvaiheet suomenkielisessä lyriikassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 468. Helsinki: SKS.
- Viikari, Auli 1990: ”Lyriikan runousoppia.” Teoksessa Kantokorpi, Mervi & Pirjo Lyytikäinen & Auli Viikari, *Runousopin perusteet*, s. 39–102. Helsingin yliopisto & Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Viljanen, Lauri 1951: ”Aleksis Kiven lyriikan muodon ongelmia.” Teoksessa V. Tarkiainen et al. (toim.) *Kultanutmi: Aleksis Kiven seuran juhlaulkaisu: Otto Mannisen muistolle omistettu*, s. 117–142. Helsinki: Otava.
- Viljanen, Lauri 1953: *Aleksis Kiven runomaailma*. Porvoo & Helsinki: WSOY.